

ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ IX—XI ԴԴ.

IX—XI դարերում գեղարվեստական գրականությունը, նախորդ ժամանակներում ձեռք բերած նվաճումների հիման վրա, բարձրացավ զարգացման մի նոր ու աննախընթաց մակարդակի։ Նրա գլխավոր հասկանիչներն էին աշխարհականացման ոգու ծնունդն ու խորացումը, գեղարվեստական առանձնահատկությունների մշակումն ու կիրառումը, արտաեկեղեցական պահանջներին ընդառաջ գնալը։ Իրենց ամբողջությամբ դրանք հանդիսանում էին այն ամուր հիմքն ա հենարանը, որի վրա պիտի բարձրանար հաջորդ ժամանակների նոր ու առավել աշխարհականացող հայ գրականությունը։

Շրջադարձային այս երևույթը կապված էր երկրի քաղաքական անկախության, հասարակական-տնտեսական առաջադիմության, ինչպես և մտքի ու մշակույթի բնագավառում առաջացած տեղաշարժերի հետ։

IX—XI դարերի, ողջ միջնադարի գեղարվեստական գրականության ուսումնասիրության իսկական աղբյուրները հայկական ձեռագրերն են, որոնց միայն մի մասն է հրատարակված։ Ինքնին հասկանալի է, որ գեղարվեստական գրականությունն իր դրսևորումներն ունեցել է ոչ բոլոր, այլ որոշ տիպի ձեռագրերում։ Դրանցից, առաջին հերթին, նշելի է հոգևոր երգերի Շարական կոչված ժողովածուները, որոնք սկիզբ առնելով նախորդ շրջանից, շարունակում էին հարստանալ նորանոր երգերով։ Ուշագրավ է, որ քննվող ժամանակաշրջանում Շարականի հին ու կանոնական միակ ձեռնարկից բացի, ստեղծվել է նաև մի ուրիշ տիպի պարականոն երգերի ժողովածու, որը շնայած լայն ընդունելության չի արժանացել, սակայն որպես գրական երևույթ ունի բացառիկ նշանակություն։

Գանձարան են կոչվում հաջորդ մեծածավալ և նշանակալից ժողովածուները, որոնք ամբողջապես բովանդակում են գեղարվեստական ստեղծագործություններ և որոնք հանդիսանում են հենց այս ժամանակների ծնունդը՝ կապված Գրիգոր Նարեկացու անվան հետ։ Գանձարանները հոգևոր բանաստեղծություն-գանձերից բացի, կից կամ առանձին ենթադրում են նաև

հոգևոր առաջնությունը, մեղեդիներ, հորգողականներ Այս ժողովածուները նոր երկ-վույթ լինելով հոգևոր պաշտոնական գրականության բնագավառում, իրենց թեմաներով և այլ արժանիքներով մի աստիճան բարձր էին շարականային երգերի մակարդակից:

Հավանաբար այս ժամանակներում ծնվեցին նաև հոգևոր Տաղարանները, որոնք մի կողմից կապվում էին Գանձարանների հետ, իսկ մյուս կողմից հակվում դեպի արտահեղեցական քնարերգությունը: Նրանք յուրովի առնչություն ունեին նաև շարականային ու շրջանի բանաստեղծությունների հետ: Տաղարաններն ավելի մեծ ապագա ունեին, քան Շարական և Գանձարան ժողովածուները: Նրանք հետագայում մի թևով կապված մնացին Գանձարաններին, իսկ մյուսով դուրս եկան դեպի աշխարհիկ կյանքն ու թեմաները:

IX—XI դարերում տարածված են եղել նաև համահավաք ժողովածուներ, որոնց մեջ տեղ են գտել տարբեր հեղինակների, հին ու նոր ժամանակների ազգային և թարգմանական երկերի առանձին նմուշները, ինչպես և առանձին հեղինակների գրվածքները:

IX—XI դարերի գեղարվեստական գրականության մասին գաղափար կազմելու առումով կարևոր նշանակություն ունեն նաև գրական մյուս բնագավառների երկերը, որոնց մեջ ժամանակի պահանջով զգալի տեղ էր հատկացվում գեղարվեստական խոսքին: Այստեղ նկատի բռնենք պատմագրական, ժամանակագրական, ճառագրական, ներբողական, վարքա-վիպաբանական, նամակագրական և այլ բնույթի ստեղծագործությունները: Զի կարելի մոռանալ նաև եկեղեցական այնպիսի ձևերի կենտրոնում տեղ գտած համապատասխան գրականության նմուշները, ինչպիսիք են Հայամապուրջները, Մաշտոցները, Ծաղոցները, Ժամագրքերը և այլն:

IX—XI դարերում, ինչպես ցույց են տալիս փաստերը, թարգմանական գեղարվեստական գրականության հին հուշարձանների շարքը (Պատմութիւն Աղեքսանդրի Մակեդոնացույ, Առակք՝ Ողոմպիանու և Ծղովպոսի, Արարչագործութիւն՝ բանաստեղծ Գեորգ Պիսիդեսի և այլն) համալրվում էր նոր արժեքներով: Պարզվում է, որ X դարում Դավիթ Կուրապաղատի հանձնարարությամբ հայերեն է թարգմանվել Պղնձե քաղաքի պատմությունը (թեև նաև այլ գործեր):

Ուշագրավ զարգացում է ապրել նաև ժողովրդական բանահյուսությունը: Ծիշտ է, այն ժամանակ համապատասխան գրառումներ համարյա բնավ չեն կատարվել, սակայն, այդ դարերի բանահյուսության զարգացած վիճակը երևում է բազմաթիվ այլ փաստերից և վկայություններից: Այդ, նաև մասամբ նախորդ ու հաջորդ դարերում էր, որ ձևավորվեց Սասնա ծռեր վեպը՝ Սասունցի Դավիթ հերոսական կերպարով: Գրիգոր Մագիստրոսի վկայությամբ այն ժամանակ Հայաստանում ժողովրդագրությանական երգերն ավելի բարձրագույն վիճակ էին ապրում, քան Հունաստանում: Անվանի բանաստեղծները, օրինակ, Գրիգոր Նարեկացին, մեծապես օգտվում էին ժողովրդական ստեղծագործություններից:

Միայն հետագայում՝ XIV—XV դարերից սկսած, գրք են առնվել բանա-

հյուսական զանազան փշրանքներ, որոնց զարգացման սկիզբը IX—XI դարերում պիտի որոնել։ Այստեղ նկատի պիտի ունենալ նաև ժողովրդի մեջ հաբատնող հեթանոսական պատկերացումների մնացուկների հետ կապված և քրիստոնեական կերպարանք ընդունող կախարդա-հմայական բանաձևերը, լադոթքները, այլևայլ զրույցները։

Գաղափարական բովանդակության առումով IX—XI դարերում կարծես միմյանց դեմ մրցում էին աշխարհիկ և հոգևոր թեմաներն ու համապատասխան գաղափարները։ Սակայն երկու դեպքում էլ հիմնականում նկատվում էր ղեղարվեստական խոսքի, մտածողության և աշխարհայացքային ըմբռնումների զգալի առաջընթաց։ Աշխարհականացման ոգին այդ տարբեր թևերի մեջ էլ նրանց առանձնահատկություններին համապատասխան ապրում էր վերելք՝ ապահովելով ողջ գրականության նորորակ կերպարանափոխությունը։ Կարեվորն ու որոշիչը հենց հոգևոր, պաշտոնական թևի ներքին փոփոխություններն էին. այլապես կյանքում և ժողովրդական բանահյուսության մեջ աշխարհիկ գաղափարները միշտ էլ քայլում էին ժամանակին համընթաց։ Հիրավի, գրականության աշխարհականացման գործում այն մեծ դերը, որ խաղաց Գրիգոր Նարեկացին, ոչ ոքի չէր վիճակված. իսկ դա տեղի ունեցավ հենց հոգևոր, պաշտոնական գրականության ներսում։

Նույնը կարելի է ասել նաև խոսքի արվեստի առումով։ Այստեղ էլ ամենամեծ դերը պատկանում է Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան ողբերգությանը», տաղերին, ճառերին, ներբողներին, անգամ Նրդ երգոցի նրա կատարած մեկնաբանությանը։ Այս եղանակով գրավոր դպրության պաշտոնական ուղին լայնանալով ու խորանալով ողջ դրականության համար բացում էր առաջընթացի զգալի հնարավորություններ։

IX—XI դարերի գրական նոր կյանքն իր առաջին ցայտուն արտահայտություններն ունեցավ Հայոց Աղվանքում, ապա Վասպուրականում, հետո Անիում և նրա շրջակայքում։ Դա ինքնին խոսում է այդ կենտրոնները հովանավորող ազգային և պետական իշխանությունների մեծ դերի մասին։

Հարկ է նկատել, որ հոգևոր մշակույթի և հատկապես գեղարվեստական գրականության գործերը ուր էլ ծնունդ առնեին, դառնում էին ազգային սեփականություն, նպաստելով գրականության ընդհանուր առաջընթացին։

IX—XI դարերի հայ գրականությունը ինչպես հայ, այնպես էլ օտար մասնագետները շատ բարձր են գնահատել։ Նրանք այդ դարերի արժեքները համեմատում են ժամանակի առաջավոր իրերների գրական արտադրանքների հետ և նկատում ոչ միայն համապատասխան ընթացք, այլև առաջնություն՝ առանձին դեպքերում, հատկապես Գրիգոր Նարեկացու երկերը գնահատելիս։ Առհասարակ այդ բոլորը, որոշ մասնագետների կարծիքով, կարելի է համարել վերածնության անդրանիկ արտահայտություններ։ Պետք է նկատել, սակայն, որ մասնագետների մի այլ խումբ, նորից շատ բարձր գնահատելով IX—XI դարերի հայ գրականությունը, առարկում է վերոհիշյալ կարծիքին, այն դիտելով որպես զարգացած ֆեոդալական կարգերի գրականություն՝ առաջացած քաղաքային կյանքի առաջադիմության հիման վրա։ Այս հարցը առանձին ուսումնասիրության ընթացքի մեջ է։